

JĒDZIENA “ĢIMENE” IZPRATNES PAPLAŠINĀŠANA MŪSDIENU SABIEDRĪBĀ

Implementation of the Concept of “Family” in the Modern Society

Lidija Rozentāle

Rīga Stradiņš University, Latvia

Abstract. *There is a continuous debate in the public space on the need for a legal framework for the partnership institute to ensure equal legal security for the family, regardless of the existence or non-existence of the legal fact of its foundation. The fundamental aspects of the debate include the insufficient regulatory framework and vulnerability of partners before the law, divergent national views on partnerships as a union between opposite-sex partners, religious beliefs condemning non-marital relationships, including the existing property issues in the context of partnerships. According to the Author of the Paper, the existing partnerships in Latvia are discriminated in favour for the marriage due to the moral views and legal aspects, as the individual living in the partnership is restricted in terms of access to information and is vulnerable in terms of property rights. For example, when an individual lives in the partnership, he or she is denied the right to be informed about the health status of the other partner and the existing liabilities in credit institutions. In cohabitation, the individual is not recognised as a member of the family of the tenant for the purpose of the Law on Residential Tenancy and the potential consequences of the partnership may be the denied right to inheritance or tenancy. Main methods used: sociological method for analysing the compliance of laws and regulations with public interests and aims.*

Keywords: *education, family, law, marriage, partnerships.*

Ievads

Introduction

Publiskajā telpā joprojām turpinās plašas diskusijas par jēdziena “ģimene” mūsdienīgu izpratni un partnerattiecību institūta tiesiskā regulējuma nepieciešamību, lai nodrošinātu vienlīdzīgu tiesisko drošību ģimenei neatkarīgi no tās dibināšanas juridiskā fakta. Tēmas aktualitāti nosaka sabiedrībā esoši atšķirīgie morālie uzskati par partnerattiecībām. Pēc darba autores domām Latvijā partnerattiecības un attiecīgi tajās dzīvojošie partneri tiek diskriminēti.

Lai pilnībā izprastu jēdziena “ģimene” izpratnes attīstību un partnerattiecību koncepta būtību, autore vēlas analizēt ģimenes un laulību nozīmi Latvijā.

Raksta mērķis ir analizēt ģimenes jēdziena izpratnes attīstību, norādot uz atsevišķiem tiesiskiem problēmjasautājumiem mūsdienīgu sabiedrībā.

Pētījuma izstrādei ir izmantot dokumentu analīze – tiesību aktu, kā arī tiesību doktrināro pētījumu analīze.

Ģimene mūsdienu sabiedrībā *Family in modern society*

Ģimenes vērtību nostiprināšana primāri sākas pašā ģimenē. Ģimenes un sabiedrības atbildīga pilsoņa apziņu apgūst izglītības iestādē, kur ciešā sadarbībā vecākiem ar izglītības iestādi jāveido atbildīgi, apzinīgi, patriotiski pilsoņi.

Tiesībsargs Juris Jansons akcentē: "ir pienācis laiks, lai politiķi respektētu faktu, ka ievērojama sabiedrības daļa izjūt vajadzību sakārtot ģimenes jēdzienu valstiskā līmenī. Es aicinu skatīties plašāk – tas nav tikai viendzimuma pāru jautājums, tas skar ievērojamu daļu sabiedrības. Latvijas realitāte ir tāda, ka vairāk nekā puse bērnu dzimst ģimenēs, kurās vecāki nav laulāti. Nav mazums situāciju, kur cilvēki izvēlas veidot ģimeni, ja gribat, saucat to par mājsaimniecību, jo tā ir ekonomiski izdevīgāk. Piemēram, pie manis uz konsultāciju reiz atnāca divas kundzes, kuras, lai nodrošinātu cilvēka cienīgu dzīvi, dzīvoja kopā dzīvoklī, kas piederēja vienai, bet iztika no līdzekļiem, kas iegūti no otras kundzes mājokļa pārdošanas. Kā viens ģimenes juridiskā ietvara risinājums iespējams notariāli nostiprināts akts ar publisku paziņojumu Latvijas Vēstnesī, ka šie divi cilvēki sevi ir identificējuši kā ģimeni. (Latvijas Republikas Tiesībsarga atzinums pārbaudes lietā Nr.2018-38-26G). Raugoties no normatīvā regulējuma perspektīvas, ģimenes politika ir Eiropas Savienība dalībvalstu ekskluzīvā kompetencē. Tomēr Eiropas Savienība vienmēr ir centusies apzināt tās daudzveidīgo politiku ietekmi uz dalībvalstīm, to ģimenēm, ģimenes saitēm un ģimenes locekļu dzīves kvalitāti. Eiropas Savienības tiesībās jau ilgu laiku tiek ņemtas vērā ģimenes dzīves prasības un attiecīgās tiesības.

Satversmes tiesas priekšsēdētājas vietniece Sanita Osipova min, ka „valsts nevar piespiest personas slēgt laulību vai reģistrēt partnerattiecības, ja valstī tādas ir paredzētas. Tomēr šobrīd Latvijā rodas dažādas problēmas cilvēkiem, kuriem ir vai ir bijusi neregistrēta kopdzīve. Spilgts piemērs ir kompensāciju izmaksa ģimenēm, kuru locekļi 2013.gada 21.novembrī gāja bojā, sabrūkot lielveikalam Rīgā, Zolitūdē, jeb "Zolitūdes traģēdijā". (Osipova, 2017) Fakts, ka neregistrētajiem partneriem jātiesājas, lai saņemtu kompensācijas, nostāda nevienlīdzīgā situācijā. Autore piekrīt S.Osipovas teiktajam, ka valsts nevar piespiest pārus laulāties, tāpat arī uzlabojumi laulību slēgšanas procesā nemainītu pašreizējo situāciju.

Saskaņā ar Satversmes 89. pantu valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. Starptautiskās cilvēktiesību normas un to piemērošanas prakse konstitucionālo tiesību līmenī kalpo par interpretācijas

līdzekli, lai noteiktu pamattiesību un citu vispārējo tiesību principu saturu un apjomu, ciktāl tas nenoved pie Satversmē ietvertu pamattiesību samazināšanas vai ierobežošanas. (Satversmes tiesas 2017.gada 24.novembra sprieduma lietā Nr.2017-07-01 19.punkts, Satversmes tiesas 2018.gada 29.jūnija sprieduma lietā Nr.2017-28-0306 10.punkts). Satversmes ievada ceturtās rindkopas pirmajā teikumā ietvertu konstitucionālo aksiomu: Latvija kā demokrātiska tiesiska valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību. (Latvijas Republikas Satversme, 1993). Personas privātā dzīve ir tā cilvēka eksistences sfēra, kurā indivīds kā saprātīga būtne un demokrātiskas tiesiskas valsts augstākā vērtība realizē savu brīvību. Šī brīvības realizācija ir personas autonomijas un pašnoteikšanās izpausme, kas veido attiecīgās personas privāto dzīvi. (Satversmes tiesas 2019.gada 5.decembra spriedums lietā Nr.2019-01-01). Kā atzinusi Satversmes tiesa, tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību nozīmē, ka indivīdam ir tiesības uz savu privāto telpu, tiesības dzīvot pēc sava prāta, saskaņā ar savu būtību un vēlmēm attīstīt un pilnveidot savu personību, tiesības veidot un attīstīt attiecības ar citiem cilvēkiem un ārpusauli, tiesības identificēties ar noteiktu sociālo grupu un veidot saziņu ar citiem cilvēkiem, iespējami minimāli ciešot no valsts vai citu personu iejaukšanās (Satversmes tiesas 2009.gada 23.aprīļa sprieduma lietā Nr.2008-42-01 9.punktu un 2017.gada 17.novembra sprieduma lietā Nr.2017-01-01 19.punktu). No Satversmes ievada piektās rindkopas otrā un trešā teikuma izriet tas, ka ģimene ir saliedētas un solidāras sabiedrības pamats. Ģimene ir sociāla institūcija, kas balstās uz sociālajā realitātē konstatējamām ciešām personiskām saitēm, kuru pamatā ir sapratne un cieņa. (Satversmes tiesas 2019.gada 5.decembra spriedums lietā Nr.2019-01-01).

Diskusijas sabiedrībā izraisa fakts, vai jēdziens „laulība” un „ģimene” ir interpretējami plašāk un attiecināmi ne tikai uz ģimeni, kuras pamatā ir laulība, bet arī uz faktiskajām ģimenēm.

Būtiski atzīmēt, ka laulības tiesību institūts ir attīstījies vairāku simtu gadu laikā un joprojām turpina attīstīties, ar ko var izskaidrot, ka pēdējos gados palielinājies neregistrēto laulību skaits un ārpus laulības dzimušo bērnu skaits. Tā, piemēram Īrijā, 2018.gadā bija noslēgtas 21 053 laulības, tai skaitā 664 viendzimuma laulības, no kurām 372 bija vīriešu savienības un 292 - sieviešu savienības. (Central Statistics Office, 2019). Autores skatījumā šī pieceja, Īrijai atzīstot partnerattiecības un ļaujot reģistrēt viendzimuma laulību, nodrošinājusi iespēju aizsargāt netradicionālu ģimenes modeli.

Ārija Vitte uzsver, ka „stabilas laulības ir jebkuras sabiedrības labklājības pamats. Tādēļ noturīgu un ilgstošu laulības attiecību izveidošanā un pastāvēšanā ir ieinteresēta gan valsts, gan sabiedrība. Savukārt laulības šķiršana ir jāuzskata par šīs labklājības izjaukšanu.” (Vitte, 2005). Autore piekrīt Ā. Vittei un uzsver, ka laulība tiešām ir Latvijas valsts pamatvērtība, ko apstiprina arī Satversmes 110.pants, Civillikuma Ģimenes tiesību daļa, citi tiesību akti. Latvijā ir veikti

vairāki pētījumi no dažādiem skatupunktiem (diskriminācija, pamattiesību un sabiedrības attieksme) par partnerattiecībām, viendzimuma attiecībām un citiem ģimenes kopdzīves modeļiem.

Pētījuma (Latvija ģimenes paaudzēs, 2018) analītiskais ziņojums liecina, ka "statistika kopdzīves uzsākšanas vidējais vecums ir samērā nemainīgs starp paaudzēm - vīrieši sāk dzīvot kopā ar partneri vai sievu vidēji 24 gadu vecumā, kamēr sievietes - 22 gadu vecumā. Savukārt partnerattiecību veids mainās būtiski starp paaudzēm, palielinoties neregistrēto attiecību skaitam un samazinoties reģistrētām laulībām. Šobrīd vairāk nekā četras piektdaļas no jaunākās paaudzes pārstāvjiem sāk dzīvot kopā ar partneri bez attiecību reģistrācijas." Minētais liecina, ka jauniešu attieksme pret partnerattiecībām ir liberālāka, līdz ar to būtu svarīgi jau agrīnā vecumā (tostarp arī izglītības iestādē) informēt par dažādo ģimeņu modeļu esamību un to tiesībām demokrātiskā valstī.

Civiltiesībās ir tā tiesību nozare, kas nosaka ģimenes locekļu tiesības un pienākumus. Neskatoties uz to, ka valsts kopuma ir reglamentējusi bērnu un vecāku tiesības, tomēr katra ģimenes locekļa izaicinājums ir sabalansēt darbu ar bērnu audzināšanu un attiecību veidošanu. Pētījumā "Dzīves meistarība un informācijpratība" tiek uzsvērts, ka partnerattiecībās dzīvojoši lielākā daļu pāriem trūkst zināšanas par grūtībām, kas var rasties krīzes situācijās. Tiek norādīts, ka "tas liecina, ka laulību neslēgšana valsts skatījumā tiek pozicionēta kā ģimeņpratības trūkums, ko iespējams novērst, informējot par riskiem un sekmējot laulību procesa atvieglojumus". (Korpa & Mileiko, 2017)

Ģimenei un pedagogiem ir liela loma bērnu izpratnes veidošanā, lai nodrošinātu jaunās paaudzes izglītošanu ir nepieciešama visu pušu sadarbība un vēlme iesaistīties. Ievērojamais attīstības solis izglītības jomā ir izglītības satura pārskatīšana. Lai paaugstinātu izglītības kvalitāti, veicot satura pilnveidi, viens no izglītības politikas rīcības virzieniem – īstenot uz sabiedrībā pieprasītām kompetencēm orientētu, radošu, inovatīvu un veselīga dzīves veida veicinošu izglītības saturu. (Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014. – 2020. gadam, 2014, 1.1.punkts). Pamatnostādnēs paredzēto uzdevumu un pasākumu plāna 5. uzdevums paredz cilvēkdrošības mācību materiālu izstrādi arī tādos jautājumos, kā dzimumu līdztiesība, gatavošanos ģimenes dzīvei un morāles jautājumu apguve, kā arī cilvēku tirdzniecības un fiktīvo laulību risku apzināšanās un to novēršanas apguvi.

Izpētot Ministru kabineta 2014.gada 12.augusta noteikumus Nr.468 "Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem" konstatējama jēdziena "ģimene" sašaurinātas izpratne - laulība un ģimene tradicionālā nozīmē. "Mācību satura apguve ir nepietiekami fokusēta uz dzīves darbībai un 21. gadsimtam svarīgu zināšanu, prasmju un ieradumu apguvi. Vienlaikus pedagogi atzīst, ka, īstenojot spēkā esošo pamatizglītības standartu, mazāk laika

un uzmanības tiek pievērsts analītiski kritiskajam, morālajam un estētiskajam aspektam. Digitālā satura un tā patēriņa straujā attīstība, jaunas saziņas platformas, informatīvās telpas drošības mazināšanās (neuzticamas, maldinošas informācijas riski) norāda uz nepieciešamību mācību saturā pievērst uzmanību jaunām vai līdz šim mazāk akcentētām zināšanām, prasmēm”. (Ministru kabineta 2018. gada 27.novembra noteikumu Nr. 747 “Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem” projekta sākotnējās ietekmes novērtējums (anotācija), 2019). Turklāt noteikumu izstrādes gaitā ir mēģināts līdzsvarot izglītības programmu arī ar Latvijas Republikas Satversmes Ievadā pausto, lai normatīvais akts atbilstu arī sabiedrības vajadzībām. Līdz ar to 2020.gada 1.septembrī stāsies spēkā Ministra Kabineta 2018. gada 27.novembra noteikumi Nr. 747 “Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem”, ko paver jēdziena “ģimene” plašākā nozīmē integrāciju mācību procesā.

Ģimenes jēdziens Latvijas un starptautiskajos aktos *The concept of family in Latvian and international acts*

Latvijas Republikas Satversmē noteikts, ka “valsts atbalsta un aizsargā laulību - savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērnu tiesības [...]” (Latvijas Republikas Satversme, 1993) Vienas no tiesībām, kas ietvertas Satversmes 110.pantā, ir ģimenes tiesības uz īpašu valsts atbalstu un aizsardzību (Satversmes tiesas 2005.gada 4.novembra sprieduma lietā Nr.2005-09-01 8.punktu). Turklāt valstij ir jāaizsargā ikviena ģimene (Satversmes tiesas 2016.gada 27.jūnija sprieduma lietā Nr.2015-22-01 13.punktu). Satversmes tiesa, konkretizējot Satversmes 110.panta pirmo teikumu kopsakarā ar starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos ietvertajām normām un to piemērošanas praksi, ir atzinusi, ka valstij ir pienākums nodrošināt ģimenes sociālo un ekonomisko aizsardzību (Satversmes tiesas 2005.gada 4.novembra sprieduma lietā Nr.2005-09-01 8.2.punktu un 2018.gada 15.februāra sprieduma lietā Nr.2017-09-01 9.punktu). No Eiropas Sociālās hartas normām izriet valsts pienākums veicināt ekonomisku, sociālu un arī juridisku ģimenes aizsardzību (Satversmes tiesas 2006.gada 2.novembra sprieduma lietā Nr.2006-07-01 13.4.punktu).

Arī Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējā Cilvēktiesību deklarācijā kā sabiedrības pamatsūniņu un institūtu, kam ir tiesības baudīt sabiedrības un valsts aizsardzību, definē ģimeni, nosakot pilngadību sasniegušu sieviešu un vīriešu tiesības stāties laulībā un dibināt ģimeni. (ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948). Viena no ģimenes dzīves formām, ko personām ir iespējams izvēlēties laulības vietā, ir ārpus laulības kopdzīve, kas ir savienības forma starp vīrieti un sievieti, viņiem dzīvojot kopā nenoslēgtā laulībā. (Beinaroviča, 2015)

Atsevišķi ārvalstu tiesību zinātnieki pauž arī tādu viedokli, ka laulība var tikt definēta kā juridiski atzīta, uz mīlestību balstīta, garīga un fiziska vīrieša un sievietes savienība, kuras mērķis ir radīt un audzināt bērnus. (Gordejuk, 2017) Tiesību doktrīnā laulība tiek apzīmēta kā laulība – līgums, laulība – statuss, laulība – partnerība. (Get'man-Pavlova, 2013) Savukārt Oksfordas juridisko terminu vārdnīcā tiek sniegti divi "laulība" skaidrojumi. Proti, laulība tiek skaidrota kā attiecības starp sievu un vīru, kā arī, kā civiltiesiska vai reliģiska ceremonija, kuras rezultātā tiek nodibināts laulāto juridiskais statuss un no tā izrietošās saistības. Līdztekus šajā avotā ietvertajā laulības skaidrojumā ir norāde, ka laulība var tikt reģistrēta arī starp personām, kurām ir atšķirīgas domicila valstis (*domicile of origin*), jeb starp dažādu valstu pilsoņiem. (A Dictionary of Law, 2018)

Ja analizē starptautiskajos tiesību aktos noteikto, tad Eiropas Savienības Pamattiesību hartā tiek uzsvērts, ka ikvienam ir tiesības stāties laulībā un tiesības veidot ģimeni, ko garantē ar valsts tiesību aktiem, kas nosaka šo tiesību izmantošanu. (ES Pamattiesību harta, 2016) Jau pieminētajā, Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējās Cilvēktiesību deklarācijas 16.panta 3.punktā ģimene tiek traktēta kā dabiska sabiedrības pamatsūniņa, kurai ir tiesības uz sabiedrības un valsts aizsardzību. (ANO Vispārējā Cilvēktiesību deklarācija, 1948) Arī Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencijā tiek uzsvērts ģimenes nozīmīgums. Tiek norādīts, ka ģimene, kas ir sabiedrības pamatsūniņa un visu tās locekļu, it īpaši bērnu, izaugsmes un labklājības dabiskā vide, ir jāsaņem nepieciešamā aizsardzība un atbalsts, lai tā varētu pilnīgi uzņemties sabiedrības uzticētos pienākumus. Tāpat konvencijā tiek atzīts, ka bērniem, lai viņi varētu pilnīgi un harmoniski attīstīties kā personības, jāaug ģimenē, laimes, mīlestības un sapratnes gaisotnē. (ANO Bērnu tiesību konvencija, 1989).

Tikmēr Apvienoto Nāciju Organizācijas Cilvēktiesību komiteja atzīmē, ka ģimenes koncepts atsevišķos aspektos dažādās valstīs un pat vienas valsts dažādos reģionos var atšķirties un tāpēc nav iespējams sniegt standarta definējumu. Komiteja uzsver, ka, ja personu grupu uzskata par ģimeni attiecīgās valsts likumdošanā un praksē, tai ir jāsaņem atbilstoša aizsardzība. Gadījumos, kad valstī pastāv atšķirīgas ģimenes - gan nukleārās, gan paplašinātās, tas ir jānorāda, izskaidrojot aizsardzības pakāpi, kāda tiek nodrošināta katrai no tām. Tāpat, ņemot vērā dažādu ģimenes formu eksistenci, kā, piemēram, nukleāri pāri un viņu bērni, vai arī vientuļi vecāki un viņu bērni, dalībvalstīm ir jānorāda arī, vai un kādā mērā šādas ģimenes atzīst un aizsargā nacionālā likumdošana un prakse. (Rokasgrāmata bāriņtiesām, 2019).

Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi: pat nepastāvot bioloģiskai saiknei vai juridiski atzītām bērna un vecāka attiecībām, starp bērnu un personu, kas šo bērnu aprūpējusi, atkarībā no tā, vai viņi dzīvo kopā, viņu attiecību ilguma un kvalitātes, kā arī pieaugušā lomas attiecībās ar bērnu var pastāvēt faktiskas

ģimenes attiecības (Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010.gada 22.novembra sprieduma lietā „Moretti and Benedetti v. Italy”, pieteikums Nr.16318/07, 48.punktu un 2012.gada 17.aprīļa sprieduma lietā „Kopf and Liberda v. Austria”, pieteikums Nr.1598/06, 37.punktu). Ciešu personisku saišu pastāvēšana starp personām izriet no to noslēgtās laulības vai radniecības fakta, tomēr sociālajā realitātē ciešas personiskas saites rodas arī citos veidos, piemēram, faktiskas kopdzīves rezultātā. Ģimenes, tostarp faktiskas ģimenes, aizsardzība ietilpst Satversmes 110.panta tvērumā. Tādējādi Satversmes 110.pantā ir ietverts valsts pienākums nodrošināt ģimenes juridisko aizsardzību, citstarp ieviešot tādu tiesisko regulējumu, kas nosaka ģimenes attiecību tiesisko ietvaru.

Secinājumi **Conclusions**

1. Aplūkojot jēdzienu “laulība” un “ģimene” izpratnes attīstību, jākonstatē, ka, tā izpratne dažādos laikos ir bijusi atšķirīga. Latvijā sākotnēji par ģimeni uzskatīja tikai un vienīgi laulībā veidotu kopdzīvi, līdz ar to samērā bieži laulību un ģimene uzskata par sinonīmiem (kas ir juridiski neprecīzi) Šobrīd “ģimenes” izpratne transformējas Eiropas Savienības tiesībās un Latvijas normatīvajos aktos jēdziena “ģimenes” izpratne atšķiras.
2. No Satversmes 110.panta izriet, ka Valsts pienākums radīt sociālos apstākļus ģimeņu atbalstīšanai un bērnu tiesību ievērošanai.
3. Līdzšinēja izglītības saturā dominēja šaurākā jēdziena “ģimene” izpratne. Jaunais izglītības saturs paver jēdziena “ģimene” plašākā nozīmē integrāciju mācību procesā.
4. Izveidot informatīvus materiālus un rīkot diskusijas par Satversmes tiesas spriedumos paustajām atziņām par jēdziena “ģimenes” izpratni mūsdienās, kas novērstu dažādu problēmjauditājumu rašanos nākotnē, kur ir arī iesaistīti bērni.
5. Pedagoģiskajā darbā, lai radītu ģimenes jēdziena izpratni, mācību procesa ietvaros pievērst uzmanību ģimenes modeļu esamībai mūsdienu sabiedrībā, kas sekmētu dažādo sabiedrības locekļu pieņemšanu.
6. Bērna spējas socializēties un adoptēties skolā var tikt ietekmētas netradicionālo ģimeņu esamības gadījumā.

Summary

There are partners in each country who have chosen permanent cohabitation outside of marriage, although they have no legal or any actual barriers to marriage. It is up to each country to decide whether to recognise and regulate such relationships or not. The Republic of Latvia is facing a similar choice. Latvia, like other countries, is trying to find out the necessity and proportionality of such a regulation, as well as its topicality. In Latvia, law scientists, students,

lawyers and researchers have conducted a number of studies in civil partnerships to determine the need. The duty of the State to provide legal protection to the family requires a legal framework that establishes and maintains the legal framework for family relationships existing in social realities by defining the personal and property relationships of the participants in those relationships. Families and educators play an important role in raising awareness among children, and collaboration between the parties and the willingness to get involved is needed to ensure the education of the next generation.

Literatūra References

- A Dictionary of Law. (2018). *Ninth Edition/ Ed.by Law, J. Oxford*. Oxford University Press, 398.
- Apvienoto Nāciju organizācija. *Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām*. Pieņemts 1966.gada 16.decembrī; Latvijā spēkā no 1992.gada 14.jūlija. Publicēts: Latvijas Vēstnesis Nr.61 (2826), 23.04.2003.
- Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā Asambleja. *Bērnu tiesību konvencija*. Pieņemta un pasludināta ar Ģenerālās Asamblejas 1989.gada 20.novembra 44/25 rezolūciju. Latvijas Vēstnesis Nr.237 (5297), 28.11.2014.
- Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālā Asambleja. *Vispārējā cilvēktiesību deklarācija*. Pieņemta un pasludināta ar Ģenerālās Asamblejas 1948.gada 10.decembra 217. A (III) rezolūciju. Latvijā par juridiski saistošu atzīta ar 1990.gada 4.maija deklarāciju „Par Latvijas Republikas pievienošanās starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos.” Pieejams <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija>
- Beinaroviča, O. (2015). *Ārpus laulības kopdzīve. Tiesiskais regulējums Eiropā*. Rīga: SIA Izdevniecība Studentu literatūra.
- Central Statistics Office. (2019). Retrieved from https://pdf.cso.ie/www/pdf/20190410094952_Marriages_2018_full.pdf
- Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/iedzivotaji/laulibas/galvenie-raditaji/noslegto-un-skirto-laulibu-skaits>
- Eiropas Cilvēktiesību tiesa. (2010). *Sprīdums lietā “Moretti and Benedetti v. Italy”*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119838>
- Eiropas Cilvēktiesību tiesa. (2012). *Sprīdums lietā “Kopf and Liberda v. Austria”*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108686>
- Eiropas Savienības Pamattiesību harta*: Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, C 326/391, 26.10.2012.
- Gordejuk, E.V. (2017). Brak i dogovor: sravnitel'no - pravovoj aspekt. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii, 1*, 138.
- Ģimenes un valsts politikas pamatnostādnes 2011.- 2017.gadam. Pieejams http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/lmpamn_200111_gvp.pdf
- Ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011. – 2017.gadam ex-post novērtējums. Identifikācijas Nr.LRLM2018/28-3-02/08. (2018). Pieejams http://www.lm.gov.lv/upload/GIMENE_GALA_formatets_FINAL_PDF.pdf
- Korpa, V., & Mileiko, I. (2017). *Ģimeņpratība. Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2015/2016. Dzīves meistarība un informācijpratība*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

- Latvijas Republikas Saeima, politikas plānošanas dokuments. *Par Izglītības attīstības pamatnostādņu 2014.–2020.gadam apstiprināšanu*. Latvijas Vēstnesis, 103, 29.05.2014. Pieejams <http://m.likumi.lv/doc.php?id=266406>
- Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Latvijas Vēstnesis Nr.43, 01.07.1993., ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 14.06.2016.;
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa. (2005). *Spriedums lietā Nr.2005-09-01*. Pieejams http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2005-09-01_spriedums.pdf
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa. (2006). *Spriedums lietā Nr.2006-07-01*. Pieejams http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2006-07-01_Spriedums.pdf
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa. (2009). *Spriedums lietā Nr.2008-42-01*. Pieejams http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2008-42-01_Spriedums.pdf
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa. (2016). *Spriedums lietā Nr.2015-22-01*. Pieejams http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2015/10/2015-22-01_Spriedums.pdf
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa. (2017). *Spriedums lietā Nr.2017-01-01*. Pieejams http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/01/2017-01_01_Lemums_izbeigsana.pdf#search=
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa. (2018). *Spriedums lietā Nr.2017-09-01*. Pieejams https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/03/2017-09-01_Spriedums.pdf#search=
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa. (2018). *Spriedums lietā Nr.2017-28-0306*. Pieejams https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2017/11/2017-28-0306_Spriedums.pdf#search=
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa. (2019). *Spriedums lietā Nr.2019-01-01*. Pieejams http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2019/01/2019-01-01_Spriedums.pdf#search=
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa. (2017). *Spriedums Nr. 2017-07-01*. Pieejams http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2017/03/2017-07-01_Spriedums.pdf
- Latvijas Republikas Satversmes tiesa: Satversmes tiesas priekšsēdētājas vietnieces Sanitas Osipovas priekšlasījums par Satversmes tiesas judikatūru ģimenes tiesībās starptautiskā simpozijā Belostokas Universitātes Juridiskajā fakultātē, Polijā. Pieejams http://www.satv.tiesa.gov.lv/articles/satversmes-tiesas-priekssedetajas-vietnieces-sanitas-osipovas-priekslasijums-par-satversmes-tiesas-judikaturu-gimenes-tiesibas-starptautiska-simpozija-belostokas-universitates-juridiskaja-fakultate-p/?fbclid=IwAR0puehtblnTdrYi_-8B1B2Ddgem2eDhFdk41Qb4G7Oti9JD4uSOIhysjlc#_ftn55
- Latvijas Republikas Tiesībsargs. (2018). *21. gadsimta ģimenei nepieciešams atbilstošs juridisks ietvars*. Pieejams <http://www.tiesibsargs.lv/news/lv/21-gadsimta-gimenei-nepieciešams-atbilstoss-juridisks-ietvars>
- Ministru kabineta 2018. gada 27. novembra noteikumi Nr. 747 “*Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem*”. Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/303768>
- Ministru kabineta noteikumu „*Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem*” projekta sākotnējās ietekmes novērtējums (anotācija). (2019). Pieejams <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40470929>
- Ministru kabinets, 2014.gada 12.augusta noteikumi Nr.468 “*Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem*”, Latvijas Vēstnesis, 165, 22.08.2014. Pieejams <https://likumi.lv/ta/id/268342-noteikumi-par-valsts-pamatizglitibas-standartu-pamatizglitibas-macibu-prieksmetu-standartiem-un-pamatizglitibas-programmu-parau>

- Pētījums. (2019). "*Latvija ģimenes paaudzēs 2018*" analītiskais ziņojums, DOI: 10.5281/zenodo.2587219
- Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija. (2019). *Rokasgrāmata bāriņtiesām*. Pieejams http://www.bti.gov.lv/lat/barintiesas/metodiskie_ieteikumi_/?doc=5503&page=
- Vitte, Ā. (2005). *Laulība un ģimene - spārni, kas tautu ceļ*. Laikraksts "Latvijas Vēstnesis", 18.03.2005., Nr. 46. Pieejams <https://www.vestnesis.lv/ta/id/104012>